

L'escenoteràpia amb infants autistes¹

– Núria Monreal –

Psicòloga General Sanitària. Mestra d'Educació Especial. Centre Educatiu i Terapèutic Carrilet. Membre del Centre GRUP. Barcelona

– Merixell Prat –

Psicòloga. Terapeuta Psicomotriu, Bioenergètica i So. Consultora social. Consulta privada de Psicologia Integrativa. Barcelona

Aquest article exposa l'experiència sobre un model de Psicoteràpia grupal de línia psicodinàmica aplicada a grups d'infants amb TEA (Trastorn de l'Espectre Autista) realitzada des del 2007 a Carrilet, un centre educatiu específic per a infants amb autisme a la ciutat de Barcelona. Es presenten algunes de les adaptacions i vinyetes clíniques per presentar l'escenoteràpia com a un gran recurs educatiu i terapèutic en infants amb un trastorn greu del desenvolupament amb afectació en la identitat, les relacions i el simbolisme.

INTRODUCCIÓ

L'escenoteràpia és una eina terapèutica i grupal creada als anys 70 per professionals de la Fundació Vidal i Barraquer que se sustenta en conceptes de Sigmund Freud, Melanie Klein, Donald Winnicott i Hanna Segal, entre altres reconeguts psicoanalistes. Es defineix com a una modalitat d'atenció psicològica grupal que utilitza la dramatització i la improvisació escènica com a formes essencials de comunicació i expressió. Mitjançant la dramatització, l'expressió de dificultats, inquietuds, preocupacions o situacions conflictives, aquesta tècnica promou "un espai facilitador perquè el con-

flicte surti a la llum i en el què els membres del grup juguen dramatitzant, inventant històries i representant papers que no estan conscients ni intencionadament relacionats amb els seus problemes" (Cabrè, 2014).

Aquesta tècnica, amb una gran diversitat d'aplicacions terapèutiques, és utilitzada en pacients amb una àmplia heterogeneïtat de perfils. En aquest article destaquem l'experiència del seu ús amb infants amb un diagnòstic de Trastorn de l'Espectre Autista (TEA). Segons una gran diversitat d'autors com Baron-Cohen, Leslie i Frith (1985), aquests nens i nenes presenten afectació en diferents capacitats com són l'atenció conjunta, la intersubjectivitat primària i secundària, la construcció d'un jo diferenciat com a algú dotat de ment i pensament, així com necessitats i desitjos diferents dels propis. Les dificultats relacionals d'aquests infants responen a un aparell psíquic particular que té una manera de processar el món diferent. Presenten alhora dificultats en la integració d'una corporalitat diferenciada i subjectivada i dificultats en connectar les vivències sensorials amb les emocions i la consciència d'aquestes vivències (Viloca, 2012).

Segons aquestes descripcions, els aspectes

comunicatius, representatius i corporals es registren com les dificultats principals d'aquests infants, i, alhora, són els aspectes protagonistes amb què es treballa en la tècnica de l'escenoteràpia. Precisament aquesta apreciació, juntament amb la pràctica duta a terme, és el que ens permet afirmar-ne la seva adequació i el seu potencial, tal com anirem desgranant al llarg de l'article.

Les vinyetes clíniques i adaptacions de la tècnica que es presenten fan referència a una prova pilot realitzada amb diversos grups d'infants amb TEA. Aquests infants presentaven capacitats cognitives i simbòliques força preservades per realitzar propostes senzilles de joc compartit. "La finalitat era la de comprovar si una tècnica grupal amb un component clarament lúdic podia afavorir, d'una banda, l'expressió de sentiments i emocions a través del cos i, de l'altra, a nivell psicopedagògic, proporcionar recursos nous en la relació i treballar habilitats socials com escoltar-se, esperar el torn i mirar-se" (Monreal, 2014).

El resultat de l'experiència ens va sorprendre gratament. Comencem a veure com infants que no jugaven (Subirana, 2004), amb

¹ Traducció realitzada de l'original en castellà per l'Equip *eipea*.

l'estructura que oferia la tècnica, el setting, les adaptacions adequades i la contenció oportuna podien arribar a crear una escena en grup. Un nou marc de treball que ens permetia poder intervenir de forma terapèutica i alhora també de forma psicopedagògica en els aspectes esmentats com a essencials per a aquestes nenes i nens. Els infants eren capaços de recordar les històries i els personatges realitzats durant molt de temps gràcies a l'impacte emocional generat per l'experiència grupal.

OBJECTIUS I HIPÒTESIS

Alguns dels objectius de l'escenoteràpia fan referència a aspectes comunicatius, relacionals, simbòlics i també a la comprensió i l'elaboració emocional. Podríem pensar que ens trobem davant d'una premissa difícil d'assolir per a infants amb TEA. Qüestió que ens va conduir a la hipòtesi de convertir aquestes dificultats i possibles mancances, en objectius i potencials facilitadors del procés.

La tècnica permet treballar creant escenes de grup compartides que representen el motor, repte i propòsit envers aquests infants. Al llarg de l'experiència, hem experimentat com la contenció de dos co-terapeutes i sovint un observador, una estructura fixa i la repetició del procediment setmana rere setmana, permeten anar integrant, de forma progressiva, les premisses bàsiques per a l'exercici i la participació de l'escenoteràpia.

La *flexibilitat* és un aspecte clau que permet adaptar-se a la diversitat de propostes de tots els components del grup, així com modificar una idea pròpia, facilitant certs canvis en els aspectes de rigidesa i afavorint expressions més creatives. Fins i tot la *improvisació* apareix com un fil conductor al llarg de les sessions, cosa que permet processos importants en l'expressió del psiquisme d'aquests infants amb autisme. La incapacitat d'accedir a un món de fantasia, al joc simbòlic o imaginació a causa d'una aturada a l'aparell psíquic, fa necessari que pensem en opcions que ajudin a reconstruir o reparar algunes funcions. De fet, quan parlem de grups i prenem com a referents autors tan importants com Bion, Foulkes, Winnicott, Klein o Aucouturier, se'ns fa evident com és de complex i sensi-

ble utilitzar les seves aportacions per treballar en grups d'escenoteràpia. Amb aquesta tècnica procurem treballar des de l'acció per arribar a la comprensió, un intent de crear un espai transicional (Winnicott) de diferenciació entre fantasia/realitat o personatge/individu. Dos processos fonamentals en l'evolució de l'individu són la capacitat de mentalitzar i la de simbolitzar. Ajudar els infants a connectar les sensacions amb les emocions i posar paraules a les vivències permet o afavoreix la simbolització. Sabem que la repetició serà un facilitador, com ho serà el dibuix/resum que fem en finalitzar la sessió que ens permet conèixer la mirada de l'infant cap a l'escena viscuda i compartir-la amb els companys.

LA TÈCNICA D'ESCENOTERÀPIA I EL SETTING REALITZAT A L'ÀMBIT ESCOLAR

La tècnica d'escenoteràpia normalment es realitza en grups de sis a deu persones de gènere diferent i que no tinguin relació prèvia entre ells. Els nostres grups han estat formats per entre quatre i vuit membres, per tal de poder gestionar millor les individualitats i necessitats de cada alumne. Entre ells es coneixen bé, ja que formen part del mateix grup classe i, per tant, podem observar dinàmiques grupals que ja estan creades i que són facilitadores d'aspectes relacionals.

Les sessions descrites han estat realitzades en horari escolar i de forma setmanal. La seva durada ha estat variable segons el grup, entre 45 minuts i una hora i mitja, i han estat dirigides per una parella terapèutica i, en algunes ocasions, s'ha afegit un observador o observadora.

Tal com passa en una narració clàssica, la sessió té un inici, un nus i un desenllaç:

- Una primera part en què tots els participants esbossen un argument i diferents personatges.
- Una segona part per fer la representació mentre els terapeutes observen.
- La tercera part és un comentari conjunt d'allò experimentat, tractant de comprendre el sentit en grup i el viscut per cada individu (Cabrè, 2002). Per adaptar-nos al perfil d'infants amb TEA, en aquest apartat incorporem la realització d'un dibuix com a facilitador expressiu i representatiu.

ELS CASOS PARTICULARS ENTRE LA DIVERSITAT DEL GRUP I ELS SEUS PROCESSOS D'ADAPTACIÓ A LES SESSIONS

El cas d'en Roc: de la necessitat de control a la imitació.

Un dels grups estava format per cinc infants, la majoria amb recursos per participar de l'escenoteràpia i un d'ells, Roc, amb un perfil amb més dificultats per a la seva comprensió i integració. Vam poder observar com va romandre distant respecte a l'activitat durant el primer trimestre, mentre la resta del grup creava històries. Necessitava controlar el seu entorn de manera compulsiva i cercava la seguretat a través de la repetició dels esdeveniments que marcava el calendari. El seu cos reflectia tensió i romanía rígid i paràlitzat gran part de les sessions. Per triar el seu personatge necessitava recórrer a materials visuals i concrets que estaven al seu abast penjats a les parets. D'allà va sortir el seu personatge, al qual es va adherir durant mesos, i li va permetre poder viure amb certa tranquil·litat l'inici de les sessions, atès que sabia que ell seria "Rayo McQueen". De mica en mica, es va mostrar més observador i podia repetir comentaris dels altres infants, fins i tot podia cridar-los durant la representació pel nom del personatge que havien adoptat.

En Roc, malgrat tenir moments de desconexió, no tenir la capacitat de representar i dels seus trets obsessius, va ser capaç d'adaptar-se a aquesta tècnica i arribar a gaudir-ne. Podia explicar els elements bàsics de l'obra, per exemple, a on o què passava, coneixia i recordava els noms representats pels altres nens i de vegades va arribar a imitar el que feien els altres, relacionant-se així amb ells. La imitació, de fet, és un altre dels processos que està alterat en els infants amb autisme i aquesta és una de les bases de l'aprenentatge. Per aquest motiu, considerem un signe devolució el moment en què poden començar a realitzar-la. El sentit que se li pot atribuir a la imitació a un nivell simbòlic variarà molt en funció del nen o nena i dependrà de la capacitat simbòlica que hagi pogut desenvolupar; mentre que alguns seran capaços de fer servir materials canviant la seva utilitat habitual, per exemple simulant parlar per telèfon amb un llapis, altres es limitaran a repetir l'acció que fan els altres. En tots els casos, té un sentit relacional.

Marc: l'expressió escènica de l'ambivalència emocional.

En Marc era un nen molt motivat per l'activitat i amb un gran repertori de recursos i món de fantasia que va anar modificant el seu rol al grup. Des del principi van aparèixer les ganes de representar personatges que podien ser bons i dolents segons el moment. Aquest fet era valorat positivament atesa la dificultat a integrar emocions i ens permetia treballar la dificultat de conviure amb sentiments contradictoris. En Marc era capaç d'expressar les seves ganes de fer d'un robot que destrueix i matés tot-hom (projectant-ne una part més agressiva) i posteriorment explicar com es tornaria bo i repararia tot el mal fet. Tot i les seves paraules, no era capaç d'interpretar-ho en la representació ja que fer de dolent, per a ell, equivalia a "ser dolent". Hanna Segal (1957) va definir aquesta idea amb el concepte d'equació simbòlica i es refereix a la confusió entre ficció i realitat, produint por de "convertir-se en". El Marc es quedava en un pas previ, que era pensar/fantasiejar en aquest possible personatge. Aquest nen era

un dels motors del grup. Protagonitzava moltes obres tenint un paper protagonista, gairebé sempre de superheroi, però com altres nens progressivament va poder començar a fer de personatges humans: de policia, de presentador, etc., indicant-nos com es va anar acostant a temàtiques més terrenals i properes. Si fins aquell moment la seva funció sempre havia girat al voltant de salvar o ajudar els altres, es

El cas del Toni: sobre la confusió entre realitat i ficció.

El Toni tenia un diagnòstic de síndrome d'Asperger. Era un nen amb capacitat imaginativa i l'escenoteràpia li permetia poder col·locar tots aquells interessos i fantasies en un espai on eren permesos. Podia crear uns arguments enrevessats i gaudia mentre els elaborava, però la seva dificultat era acceptar la proposta dels altres i que la seva fos rebutjada. La frustració que li generava era gran i inicialment es podia mantenir bloquejat en un monòleg ple de queixes. En Toni va crear un personatge que va anar repetint durant el curs. Aquest era

una bossa d'aigua que només es podia comunicar a través del so "glup-glup". El representava fent salts amb els peus junts i perseguia els altres companys fent aquest so, buscant una mena de "conversa". El Toni podia explicar-nos durant la verbalització com en parlar un idioma diferent de la resta ningú no l'entenia, de vegades li assenyalàvem que era el mateix que li passava de vegades en les seves relacions; que a ell li agradava molt parlar de tecnologia i que la majoria no el podíem seguir o no teníem el mateix interès. També durant el curs va haver-hi algun moment més crític, on el Toni va arribar a confondre la ficció amb la realitat. La necessitat de controlar el seu entorn i persones properes va fer que volgués representar un senyor que tenia un comandament a distància des del qual podia aturar qualsevol. Durant l'obra, el Toni es va posar molt nerviós perquè el comandament "no funcionava". Va començar a cridar tots els companys i companyes perquè fessin el que ell volia. Amb aquesta obra ens vam adonar de la importància de deixar clar allò que era real i allò que no i, com ja hem comentat, en fallar el joc simbòlic i donar-se l'equació simbòlica, en comptes de representar, "es converteixen en" el personatge. Ajudar-los a diferenciar entre els uns i els altres i que progressivament puguin anar col·locant-se a la pell d'un personatge ens permetrà poder anar treballant l'empatia en alguns nens, una altra de les grans dificultats dels infants amb TEA.

El cas de l'Elena: la comunicació a través del dibuix.

L'Elena va realitzar escenoteràpia durant dos anys. L'inici va resultar complicat, ja que malgrat podia disposar de certes capacitats simbòliques, també mostrava resistència cap a aquelles activitats que la connectaven amb les emocions. Durant el primer trimestre no era capaç d'aixecar-se del terra mentre es representaven les obres. Els seus dibuixos reflectien un caos interior on tot resultava molt confús, encara que, d'altra banda, podia triar el nom del seu personatge, que repetia sessió rere sessió.

Tot i l'ajut ofert pels companys, no va ser fins al segon trimestre que va començar a participar de la representació, situant-se en una cantonada de la classe en posició vertical i observant tot el que passava. A poc

Dibuix del personatge 'Boom aigua'.

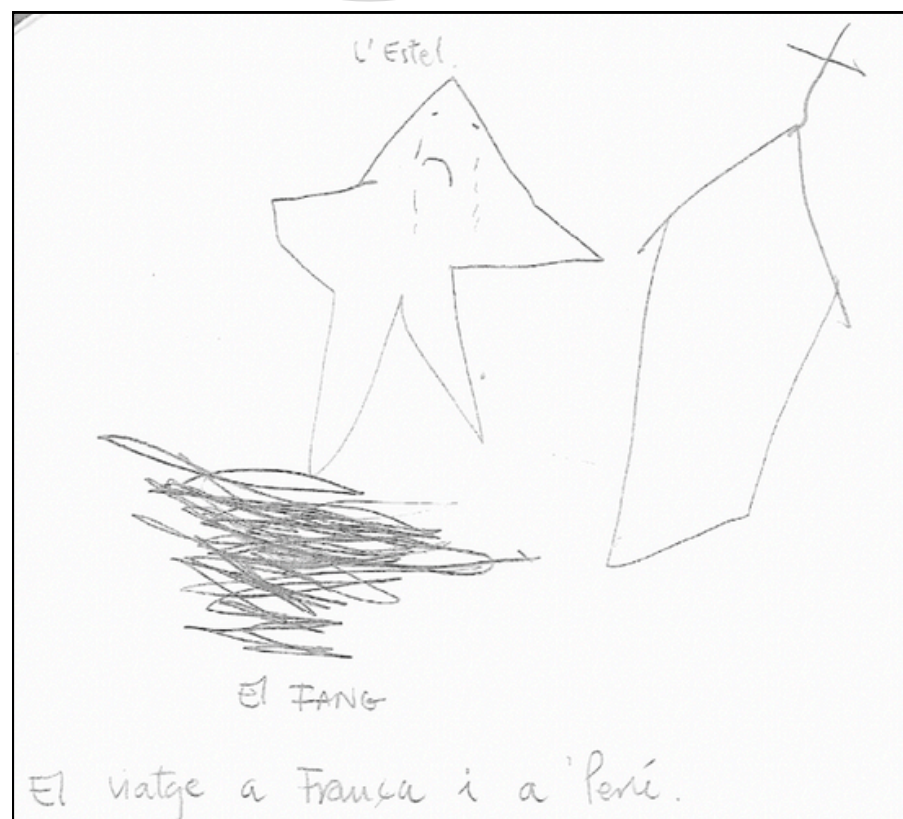
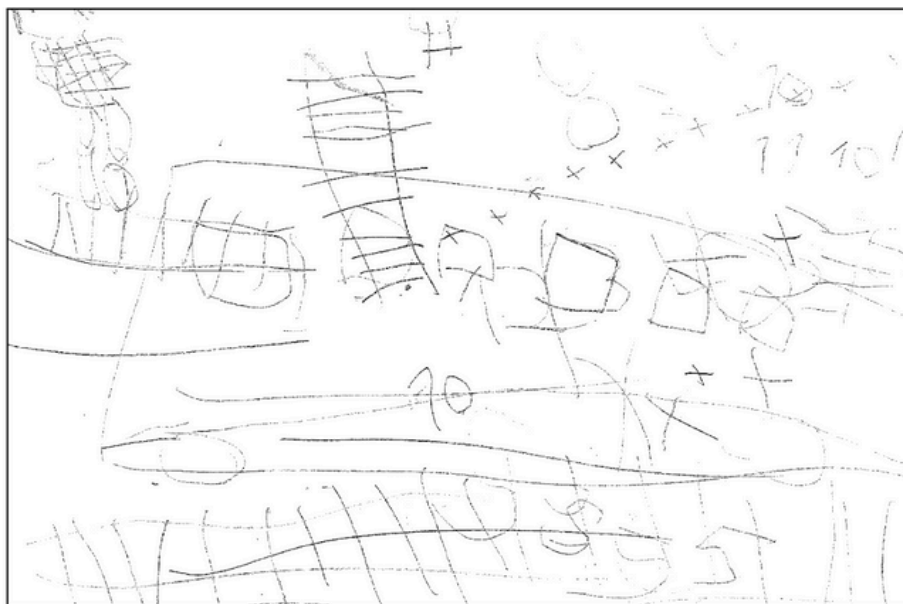
a poc, va començar a permetre que els companys l'ajudessin i aquests integraven a la història qualsevol idea que ella proposava (encara que no fos aquesta la seva finalitat). Per exemple, quan l'Elena va dir en veu alta "mocadors", el grup ho va acollir representant estar malalts. En una altra ocasió, va verbalitzar "saltar" i el grup va transformar aquesta idea en una celebració en què saltaven d'alegria per haver estat premiats a la loteria. En aquestes situacions, l'Elena permetia que l'agafessin de les mans i imitava els seus companys.

L'evolució i el procés de subjectivació que l'Elena va poder anar adquirint, va quedar plasmat en la capacitat representativa que van anar prenent els seus dibuixos. Al principi, omplia els fulls d'elements desordenats i superposats generant una sensació caòtica. Després, l'Elena va començar a dibuixar somriures que, encara que no formaven part de cap cara, expressaven emocions. Progressivament, va anar dibuixant aquests somriures dins d'una cara i un cos d'una nena contenta.

Més tard, va anar integrant altres elements com, per exemple, cases, esglésies, creus, noms de personatges als quals, encara que no sempre tinguessin a veure amb l'obra, se'ls procurava donar un sentit vinculat a l'experiència grupal.

L'Elena va continuar participant d'escenoteràpia un altre curs escolar. A les sessions van aparèixer més emocions i aquesta nova dinàmica la va espantar. Va tornar a adoptar un paper més passiu, encara que podia observar el que passava al seu voltant. Tot i que a simple vista podia semblar que tornava a estar desconectada, vam poder observar que no era així atès que en cert moment va fer servir la paraula "trist". En preguntar-li si volia que el seu personatge estigués trist, ella mateixa va proposar que aquest plorés i ho va interpretar. Aquesta obertura cap a allò emocional va començar a passar en cada sessió d'escenoteràpia i es va anar generalitzant a altres situacions quotidianes. Així, dins i fora de les sessions vam poder acompanyar-la a anar elaborant les coses que feien por, ensurts, penes o pèrdues.

A través A través de l'Elena també vam descobrir la percepció que els nens i les nenes tenen entre ells. En aquest cas, aques-

Evolució dels dibuixos de l'Elena.

Dibuix d'un company de l'història construïda pel grup.

ta va quedar molt ben reflectida en una història que van construir, en què Elena era una princesa tancada a una torre, a la que tots volien salvar i on calia superar moltes proves difícils pel camí. D'alguna manera, tots podien captar la distància que ella marcava en les relacions i, d'altra banda, alguns companys sentien el desig d'incloure-la al grup.

En aquest últim dibuix es pot veure com, mitjançant vinyetes, un company va il·lustrar els diferents paranyes que van haver de passar per arribar-hi: paranyes de punxes, pluja de bombes, etc.

El grup: l'adaptació entre allò fantasiós i allò concret

Per part de les terapeutes i davant d'un grup on coexistien nivells diferenciats entre allò fantasiós i allò concret va ser important ajudar-los a adaptar-se entre ells. La tendència a utilitzar aspectes fantasiosos per part dels líders podia perjudicar alguns companys que, tenint un funcionament més concret, no podien participar de les dinàmiques i representacions. En un primer moment de la sessió, apareixien arguments complexos i extremadament fantasiosos que necessitaven la contenció i l'acompanyament de l'adult per transformar-los en una història compren-

sible per a tothom. Al llarg del treball de tot el curs, la transformació de les històries es va fer evident i d'històries d'extraterrestres amb pensaments i funcions extraordinàries van poder aparèixer escenes més primàries en què, per exemple, interpretaven animals o personatges més quotidians. Per exemple, en una de les obres del darrer trimestre van interpretar uns personatges que volien arribar al pis 20 d'un edifici, però es trobaven amb un ascensor fet malbé. Ells havien d'anar pujant a peu, però a cadascun dels pisos s'hi trobarien coses bones: joguines, caramels, etc. Aquesta obra ens va fer pensar en com aquests nens i nenes van poder representar les dificultats per accedir al món que els envolta i com, alhora, també l'esforç comporta algunes recompenses que van celebrar.

DE LA JUSTIFICACIÓ A LA REFLEXIÓ

En un primer moment, i havent reflexionat sobre les dificultats d'aquests infants, vam considerar que la tècnica de l'escenoteràpia podia afavorir els processos en grup i individuals que impliquen situacions socials i relacionals.

La situació grupal que es dona en aquesta modalitat terapèutica els permet trobar-se amb les seves carències i disposar d'un espai

compartit amb iguals i amb dos terapeutes que els acompanyaran en els seus processos de creixement. En un mateix grup ens trobem tantes individualitats com nens i nenes. Cadascú conforma una infinitat de manifestacions diverses i disperses, amb nivells i intensitats relacionals, cognitives i emocionals heterogènies. En aquest sentit, l'escenoteràpia permet la flexibilitat i l'obertura perquè aquesta diversitat pugui estar present alhora que coexistir en les seves dinàmiques. La continuïtat, la permanència, l'estructura, també la llibertat i l'espontaneïtat, són característiques fonamentals perquè aquests infants puguin accedir a l'obertura social, emocional i simbòlica, acompanyats d'un espai i figures que els aporten seguretat. La nostra funció com a terapeutes és contenir i recolzar tant les individualitats com el grup i afavorir un espai òptim per estructurar i donar comprensió a allò que sorgeix a cadascun d'ells i a un nivell grupal.

Els objectius inicials que es van plantejar giraven al voltant de millorar aspectes relacionals dels components, alhora que flexibilitzar la capacitat de percebre i veure "l'altre". Es tractava de nens i nenes que no escoltaven ni tenien en compte allò que deien els altres, els costava estar atents quan no eren el centre d'atenció i no toleraven que no fos la seva pròpia història la que s'escenifiqués. D'altra banda, eren aspectes necessaris de desenvolupar per poder construir, representar i comprendre de manera conjunta una història.

Els infants ens parlen d'ells mateixos a través dels seus personatges i per això és un espai on apareixen sentiments, emocions i vivències que ens permeten conèixer-los millor. L'escenoteràpia permet als nens i nenes sentir-se els protagonistes, afavorint-ne la seva implicació i el seu gaudi. A la fase de representació és on es mobilitzen els aspectes simbòlics afavorint el fet d'entrar i sortir de la realitat a la ficció, de la pròpia identitat que anomenem "jo" al personatge que representen. Cadascuna de les sessions és un assaig i possibilitat d'evolucionar allò amb què en el seu dia a dia els resulta tan complex de comprendre i integrar. A l'escenoteràpia l'ús de materials és un recurs important per afavorir les dinàmiques.

Molts van mostrar una evolució dels seus personatges o la seva capacitat dramàtica, que emmarcarà aquesta progressió del sim-

bòlic. En els nens i nenes amb més capacitats ha calgut fer un treball intens de diferenciació entre ficció i realitat, del que pensen al que actuen. Sovint podien confondre allò que tenien a les seves ments amb el que havia succeït a l'obra i sorprendre's davant del desconeixement nostre de les seves històries. En aquests casos, és important ajudar-los a prendre consciència que cada persona és diferent i que no hi ha una equivalència psíquica entre la ment de les persones (Fonagy, Target, 1996).

El procés emocional viscut durant la sessió és elaborat al moment final amb l'objectiu de facilitar-ne la seva integració, comprensió i significació. S'evidencien les divergències entre allò que pensen, senten, diuen i actuen, per la qual cosa el suport del dibuix i la verbalització es converteixen en eines fonamentals per a aquesta elaboració. Allò que s'ha actuat del que s'ha pensat i allò que s'ha improvisat.

Les terapeutes mostren un per un cada dibuix a la resta del grup, anotant a la part posterior tant els comentaris dels nens com les sensacions de les terapeutes. D'aquesta manera es pretén ajudar-los a elaborar els fets, relacionant-los amb situacions de la seva vida quotidiana.

Per finalitzar, agrair als nens i nenes que ens han permès aprendre i gaudir juntament amb ells de l'experiència d'aquesta tècnica. Volem esmentar l'assessorament i la supervisió de professionals de la Fundació Vidal i Barraquer i altres especialistes en escenoteràpia que ens van encoratjar a avançar i aprofundir en aquesta pràctica. Finalment, agrair a Carrilet la confiança i la possibilitat d'incorporar i integrar l'escenoteràpia a la seva institució.

BIBLIOGRAFIA

Baron-Cohen, S., Lelslie, A. M. i Frith, U. (1985). Does the authentic child have a "a theory of mind?". *Cognition*, 21.

Cabré, V. (2002). *Escenoterapia. Dramatización terapéutica en grupo*. Barcelona: Paidós.

Cabré, V. (comp.) (2014). *Escenoterapia. Aplicaciones clínicas y educativas*. Barcelona: Herder.

Canut, M. (2013). La escenoterapia. Una estructura sólida en tiempos líquidos. *Psicopatología salud mental* 2013, 22, pp. 81-90. [Document [en línia](#)].

Monreal, N. (2014). *El tratamiento de niños con trastorno del espectro autista. Aportación multidisciplinar del Centre Terapèutic-Educatiu Carrilet. Temas de psicoanálisis*, 7, pp. 29-32. [Document [en línia](#)].

Segal, H. (1957). Notes on Symbol Formation. *Int. J. Psycho-Anal.*, 38, pp. 391-397.

Subirana, V. (2004). *El juego en los niños con trastorno autista*. A J. M. Brun i R. Villanueva (Coord./Ed.), *Niños con autismo. Experiencia y experiencias*, pp. 45-49. València: Promolibro.

Target, M i Fonagy, P. (1996). Playing with reality: II. The development of psychic reality from a theoretical perspective. *Int. J. Psycho-Anal.*, 77(3), pp.459-79. [Document [en línia](#)].

Viloca, Ll. (2012). *El niño autista. Detección, evolución y tratamiento*. Barcelona: Col·leccions Carrilet.

Viloca, Ll. i Alcàcer, B. (2014). La psicoterapia psicoanalítica en personas con trastorno autista. Una revisión histórica. *Temas de psicoanálisis*, 7. [Document [en línia](#)]